

послуги, причому серед них має бути щонайменше один банк, і материнська компанія має бути фінансовою установою».

Інтеграція діяльності комерційних банків, страхових компаній і пенсійних фондів ставить на порядок денний проблему реформування фінансового контролю. Основні принципи ефективного банківського нагляду Базельського комітету вимагають від органів нагляду надання можливості здійснювати контроль за банківською групою на консолідованій основі та консолідації всіх ризиків, притаманних банківській групі. У нашій країні контроль діяльності страхових компаній і пенсійних фондів здійснює Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг. У подальшому злиття банків з пенсійними фондами та страховими компаніями може також спонукати до створення об'єднаного наглядового органу.

Висновки.

1. Можливими формами інтеграції діяльності фінансових посередників є: агентські відносини, кооперація, фінансовий супермаркет. Сучасному стану розвитку фінансового ринку України більшою мірою відповідає їх співпраця на базі укладених агентських угод. У подальшому слід очікувати розвиток кооперативних форм інтеграції, надання універсальних фінансових послуг та цілковито інтегрованих продуктів.

2. Найбільш вдалою організаційно-правовою формою, яка дозволяє банкам можливість зливатися з іншими фінансовими установами, є фінансова холдингова група.

3. Інтеграція фінансових посередників дозволяє досягти синергетичного ефекту і додаткової вигоди від об'єднання ресурсів компаній, що проявляється у таких позитивних перевагах: збільшення доходів за рахунок розширення спеціалізації, поліпшення маркетингу та посилення позиції на ринку; зменшення витрат та економії на взаємодоповнюючих ресурсах; оптимізація оподаткування; зниження вартості капіталу.

4. Інтеграція діяльності банків, страхових компаній і пенсійних фондів може спонукати до створення об'єднаного наглядового органу, оскільки фрагментарний нагляд за діяльністю фінансової групи, яка займається всіма зазначеними видами бізнесу, є неефективним.

Перспективою подальших досліджень є розробка пропозицій з організації операцій у межах фінансового супермаркету.

Джерела та література

1. Основні показники діяльності банків України на 1.01.2007 р. // Вісник НБУ. – 2007. – №2. – С.50
2. Звіт Державної комісії з регулювання ринку фінансових послуг за 9 міс. 2007 р. // <http://forinsurer.com/stat/>
3. Лилик О. Bancassurance та перспективи його розвитку в Україні // Вісник НБУ. – 2007. - №2. – С.32-37.
4. Гриценко Р. Тенденції банківського бізнесу: злиття банків, страхових компаній та пенсійних фондів // Вісник Національного банку України. - 2004. - №2. - С.15-17.
5. Кричевский А. О некоторых аспектах взаимодействия страховых компаний и банков // Финансы. - 2002. - № 2. - С. 47-50.
6. Фурман В. Перспективи створення альянсів страхових компаній і банків в Україні // Вісник Національного банку України. - 2005. - №4. - С.20-21.
7. Примостка О. Місце та роль банківських установ у новій пенсійній системі // Вісник Національного банку України. - 2004. - №1. - С.52-54.
8. Співак Л., Каракулова І. Функціонування та взаємодія банків і небанківських фінансових інститутів в Україні // Вісник НБУ. – 2006. - №7. – С.46-48.
9. Зубарев В. Банк і страхування: за і проти // Вісник НБУ. – 2004 - №11 – С.32-38.
10. Клапків М.С. Страхування фінансових ризиків: Монографія. – Тернопіль: Економічна думка, Карт-бланш, 2002. – 570с.
11. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000р. №2121 // Відомості Верховної Ради України. - 2001. - №5-6. - Ст.30.

Крисоватий А.І.

НАУКОВА ПАРАДИГМА ПОДАТКОВИХ ФІНАНСІВ

Розглянуто концептуальні засади теорії податкових фінансів. Досліджено взаємозв'язок міме податковими і позиковими фінансами як взаємодоповнюючими елементами державних фінансів. Розкрито сутність перерозподільчих відносин фінансової діяльності держави щодо формування доходів бюджетів.

Податки, державні запозичення, неподаткові надходження, грошова емісія та надходження від приватизації сьогодні складають основу фінансового забезпечення функціонування держав із розвинутою ринковою економікою, а також тих, хто прагне до них приєднатись. Причому фіскальне незначні, часто ситуативні неподаткові надходження, грошова емісія - інфляційний, а тому вкрай обмежений у використанні засіб покриття дефіциту бюджету і притаманні здебільшого умовам постсоціалістичної трансформації тимчасові можливості акумулювання надходжень від приватизації не можуть виступати рівнозначною податкам та позикам альтернативою формування стабільної фінансової інфраструктури виконання державою покладених на неї суспільством функцій. Традиційні податкові і необхідні для збалансування бюджету (менш фіскальне значущі) позикові форми фінансування суспільних потреб - невід'ємні атрибути сучасного соціально-ринкового державотворення, податки та запозичення - ключові елементи державних фінансів.

Податки як першооснова функціонування системи перерозподільних відносин формують базові рамки експансії фіску. Оподаткування передбачає вилучення державою частини грошових доходів суб'єктів ринку для фінансування суспільно необхідних видатків (продукування суспільних благ). Позики дозволяють розширити фінансову активність держави: акумульовані на кредитній основі кошти спочатку використовуються як фінансове забезпечення продукування суспільних благ, але пізніше - повертаються (із відсотками) кредиторам держави за рахунок надходжень податків. І головне завдання формування та реалізації фіскальної політики полягає в тому, щоб, по-перше, акумулювати максимум надходжень податків, мінімально дестимулюючи фінансово-господарську діяльність суб'єктів ринку; по-друге, залучати позики без загрози дестабілізації функціонування економіки і державних фінансів у перспективі; по-третє, спрямовувати акумульовані шляхом оподаткування і державного запозичення кошти на фінансування таких суспільно необхідних видатків, які сприятимуть пожевліттю економічної активності і, як наслідок, збільшуватимуть надходження податків як основного джерела фінансового забезпечення функціонування держави.

Дослідженню податкового і боргового фінансування суспільне необхідних видатків приділялась належна увага західними вченими-фінансистами. Податки в умовах соціально-ринкового державотворення (ринкового господарювання) у різні часи ви-вчали Ш. Бланкарт, Дж. Б'юкенен, А. Вагнер, А. Верне, К. Віксель, Дж. М. Кейнс, Е. Кларк, А. Лаффер, Е. Ліндаль, У. Мадзолі, Р. Масгрейв, Ф. Нітті, М. Пантелеоні, А. Пігу, Д. Рікардо, Е. Сакс, А. Селдон, П. Самуельсон, А. Сміт та багато інших не менш іменитих науковців. Значний внесок у дослідження позикового забезпечення функціонування держави був зроблений Р. Барро, Дж. Б'юкененом, А. Лернером, Д. Лекстоном, Р. Масгрейвом, Ф. Модільяні, Дж. Тобіном, Дж. Стігліцом. Праці всіх згаданих економістів можна вважати науковим підґрунтям для подальших розробок у сфері оподаткування та державного запозичення як з теоретико-пізнавальної, так і з прагматичної прикладної точок зору.

Особлива увага західною фінансовою думкою приділялась пошуку оптимального співвідношення податкових і позикових форм фінансового забезпечення функціонування держави. Тут погляди науковців варіюють від заперечення необхідності використання позикового фінансування суспільних видатків з огляду на обов'язкові повернення позик і процентів за ними за рахунок майбутніх податкових надходжень, що в результаті зменшує суспільне багатство, (А. Сміт¹) до визнання потреби боргового збалансування бюджету задля створення оптимального фінансового середовища стимулювання економічного зростання як умови поступу у суспільному розвитку (А. Вагнер², Дж. М. Кейнс³). Висловлювались і так звані проміжні позиції: з одного боку, щодо небажаності розширення практики державного запозичення як такої, що, акумулюючи для фінансування державних потреб вільні ресурси ринку капіталів, спричиняє скорочення інвестицій приватного сектора економіки і, тим самим, підриває можливості зростання ВВП у довгостроковій перспективі (М. Фрідмен⁴, Д. Лекстон⁵); з іншого — доцільності встановлення податкового навантаження на оптимальному для максимізації стимулів прояву підприємницької ініціативи рівні із фінансуванням незабезпечених податковими джерелами видатків бюджету за рахунок розміщення позик (А. Лаффер⁶).

Крім того, доводилась еквівалентність податків і позик як форм фінансового забезпечення функціонування держави з огляду на усвідомлення суб'єктами ринку необхідності обслуговування та погашення теперішніх запозичень за рахунок майбутніх податкових надходжень і завчасної капіталізації на ці потреби коштів (Д. Рікардо⁷, Р. Барро⁸). Обґрунтовувалась доцільність податкового фінансування створених за рахунок позик капітальних благ усіма поколіннями, які ними користуватимуться (Р. Масгрейв⁹). Р. Макконелл та С. Брю¹⁰ піддали сумніву можливість ефективного розміщення акумульованих державою позикових (та податкових) ресурсів, а Дж. Б'юкенен¹¹ прийшов до висновків про залежність вибору вартісних пропорцій податкового і боргового навантаження не стільки від економічних, скільки від політичних чинників. Звісно, всі ці аспекти співвідношення податкових і позикових форм фінансування суспільне необхідних видатків потребують подальшого комплексного переосмислення, особливо із врахуванням закономірностей функціонування фіску в умовах ринкового трансформування системи соціально-економічних відносин.

Проблеми фінансового забезпечення функціонування держав із транзитивною економікою досить ґрунтовно досліджені провідними українськими (В. Андрущенко, О. Василюком, Т. Вахненко, В. Вишневським, В. Гейцем, Т. Єфименко, В. Лисицьким, З. Луцишин, О. Кириленко, В. Козюком, І. Луїною, С. Львовичем, П. Мельником, А. Поддєрьогіним, А. Соколовською, В. Суторміною, В. Федосовим, І. Чугуновим, С. Юрієм) і російськими (А. Вавиловим, О. Врубльовською, С. Гайдаром,

¹ Сміт А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Пер. с англ. - М.: Соцэкгиз, 1962.

² Wagner A. Three Extracts on Public Finance. In: Classics in the Theory of Public Finance. Ed. By R. A. Masgrave, A. T. Peacock. - New York, St. Martin's Press, 1967.

³ Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. - М.: Прогресс, 1978.

⁴ Friedman M. Capitalism and Freedom. - Chicago: The University of Chicago Press, 1962.

⁵ Лекстон Д. Внешние последствия государственного долга. Спец. выпуск Научно-исследовательского управления МВФ. - Б. м. - 1996.

⁶ The Economics of the Tax Revolt: A Reader // Ed by A. B. Laffer, J. P. Seymour. - New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1979.

⁷ Рикардо Д. Сочинения: В 3-х т.: Пер. с англ. - М. Госполитиздат, 1955.

⁸ Barro R. Are government bonds net Wealth? "Political Economy". - 1974.

⁹ Musgrave R. A. The Theory of Public Finance. - New York etc.: McGraw-Hill Book Company, 1959.

¹⁰ Макконелл Р., Брю С. Макроекономіка: пер. з англ. - Львів: Просвіта, 1997.

¹¹ Б'юкенен Дж. М. Сочинения: Пер. с англ. - М.: Таурус Альфа, 1997.

Д.Головачовим, І. Горським, Л. Дробозіною, І. Караваєвою, В.Кашиним, В. Князевим, А. Ковальновою, І.Озеровим, В. Пансковим, В. Романовським, І. Русаковою, Г.Трофімовим, Д. Черником, Т. Юткіною) науковцями. Щоправда, характерним для цих розробок є або розгляд податкових і позикових форм фінансування видатків бюджету окремо, або дослідження теоретичних підвалин та практик функціонування державних фінансів в цілому. Лише у працях В. Андрущенко можна знайти протиставлення податків і позик як складових фінансової інфраструктури соціально-ринкового державотворення із обґрунтуванням основних концептуальних засад їх комбінування, а також звичну для фінансової думки Заходу термінологію "податкові і позикові фінанси"¹². Але, знову ж таки, мета дослідження та форма викладу матеріалу не дозволила цьому вченому розглянути функціональні взаємозв'язки оподаткування і державного запозичення в умовах ринкового орієнтованого трансформування соціально-економічних відносин (в деталях).

Податкові фінанси як система податків та фіскальних механізмів їх акумулювання і використання є першоосновою функціонування державних фінансів. *Позикові фінанси* як сукупність державних запозичень та всієї фіскальної інфраструктури залучення, використання та повернення (із відсотками) кредитних ресурсів – альтернативна податковим фінансам форма державних фінансів. Використання податкових і позикових фінансів в рамках формування та реалізації фіскальної політики дозволяє державі коригувати широкий спектр соціально-економічних відносин і, тим самим, визначати тенденції зміни пропорцій відтворення та суспільного розвитку в цілому. Відповідно податкові і позикові фінанси – інструменти спрямування розбудови соціально-економічної системи в оптимальне русло, якими в жодному разі не можна нехтувати при розробці концепцій трансформування економік перехідного типу.

Таким чином, перед нами постає завдання узагальнити вже накопичені на сьогодні знання щодо наукового осмислення і практики взаємопов'язаного функціонування податкових та позикових форм державних фінансів, а також провести дослідження теоретико-методологічних підвалин податкового та боргового фінансування суспільно необхідних видатків за ринкової трансформації економіки.

Податкові фінанси виникли ще за часів зародження державності задля фінансового забезпечення задоволення певних потреб суспільних груп (найчастіше пов'язаних із введенням війн) та життєдіяльності їх владних еліт і, пройшовши довгий еволюційний шлях, стали інструментом коригування державою пропорцій соціально-економічного розвитку. Непосильно обтяжливі для основної маси населення податки, що сплачувалися часто без будь-якого економічного обґрунтування і використовувалися на прийнятні лише для вузького кола осіб цілі, поступово перетворилися на усвідомлені обов'язкові платежі громадянина державі, яка розподіляє їх в інтересах суспільства в цілому. Це був доленосний історичний поступ, який назавжди закріпив за податковими фінансами роль невід'ємного атрибута державотворення, елемента фінансової інфраструктури розбудови демократії в ринковому економічному середовищі.

У теоретичних концепціях західних вчених-економістів податкові фінанси розглядаються з двох позицій: в рамках примусових індивідуальних платежів державі, у якій є можливості із високою ефективністю розміщувати акумульовані у бюджеті фінансові ресурси (так званих податків Сакса і Пігу) і в контексті громадянського обов'язку фінансово підтримувати обраний курс демократичного державотворення, оплати можливої економічної активності в умовах оптимально контрольованого державою функціонування ринку (податку Кларка). Обидва підходи ґрунтуються на розумінні податкових фінансів як елемента фіскального обміну – фінансового забезпечення продукування державою необхідних всім суспільних благ, проте по-різному трактують сам факт реалізованого в результаті фіскального вибору. У концепції податків Сакса і Пігу чітко формулюється виключне право держави організувати перерозподільні процеси незалежно від прагнень і побажань економічних суб'єктів – платників податків та громадян – отримувачів суспільних благ (інших менш компетентних в питаннях фіску суб'єктів податкових відносин), лише б цей перерозподіл був максимально ефективним. І навпаки, згідно теоретичної конструкції податку Кларка фіскальний вибір реалізується шляхом опосередкованого демократичними процедурами досягнення фіскального компромісу між платниками податків і громадянами-виборцями, а держава виступає лише своєрідним виконавцем в узгодженні широкого спектру фінансових інтересів. Тобто податок у цьому контексті розглядається мало не як добровільний платіж на визначені суспільною згодою цілі соціально-ринкового державотворення.

В реальній дійсності ані податків Сакса та Пігу, ані податку Кларка в чистому виді існувати не може. Адже, з одного боку, фіскальні рішення такі приймаються в результаті збалансування вже існуючих індивідуальних фінансових інтересів. Крім того, гіпотетичні конструкції – гарний матеріал для наукового теоретизування, але ще не достатня основа для ефективного фіскального регулювання. З іншого боку, досягти повного консенсусу в організації перерозподільних відносин також нереально. Демократичні процедури орієнтовані на прийняття рішень більшістю (всі процеси суспільного вибору можуть експлуатуватися вдало створеними політичними коаліціями¹³) і завжди залишаються незадоволені фіском індивіди чи навіть цілі соціальні групи. Тому говорити про всеосяжне самоусвідомлення необхідності фінансового забезпечення виконання державою покладених на неї (оптимальних) функцій навіть у дуже віддаленій перспективі, у якій демократія і суспільний розвиток набуватимуть все більш досконалих рис, не доводиться. Завжди існуватиме ціла низка проблем, пов'язаних з небажанням платити податки через відсутність розуміння потре-

¹² Див., наприклад, *Андрущенко В.Л.* Фінансова думка Заходу в ХХ столітті: (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів). - Львів: Каменяр, 2000.

¹³ *Tideman N., Tullock G.* A New and Superior Process for making Social Choices / *Journal of Political Economy.* - Chicago, 1976. - Vol. 84, No 6. - P. 1145.

би фінансування певних видів видатків бюджету - так звана проблема "вимушеного пасажира", а також зумовлене конкурентним ринковим господарюванням прагнення окремих економічних агентів користуватися суспільними благами, не приймаючи солідарної участі у їх оплаті, - проблема "безбілетного пасажира". Одним словом, не виникає жодних сумнівів, що примус в оподаткуванні ніколи не стане анахронізмом.

Звісно, коли А. Сміт сформулював перші принципи оподаткування, примусовість податкових фінансів була дещо іншою, ніж за сьогодення. У ті часи податкові форми не відповідали економічним та соціальним реаліям, справляння податків спричиняло масу незручностей податкоплатникам, податкове адміністрування не відзначну лося особливою ефективністю, а зв'язок податки - суспільні блага був вельми непереконливим. Не дивно, що за таких обставин жорсткий фіскальний примус перетворився на об'єктивну умову функціонування фінансової системи держави. Поступ в досягненні справедливості, визначеності, зручності та вигоди в оподаткуванні поряд із скороченням окремих видатків бюджету пом'якшили негативний вплив податкових фінансів на господарювання суб'єктів ринку. Примус в оподаткуванні, під впливом суспільно прийнятної мінімізації експансії фіску, поступово трансформувався у менш антагоністичні форми.

З часом відбулось усвідомлення необхідності втручання держави у соціально-економічні процеси не лише в рамках рекомендованого Смітом усунення так званих "провалів ринку", а й для цілеспрямованого коригування відтворювальних пропорцій і суспільного розвитку. З поширенням позитивних прецедентів державного фінансового господарювання податкові відносини почали асоціюватися вже не із "абсолютним злом" і навіть не із "злом заради добра", а із власне оплатою недоступна _ для продукування ринком суспільних благ, що, в свою чергу, не могло не призвести до подальшого нівелювання значення примусу у функціонуванні податкових фінансів. Утвердилось (вперше у поглядах А. Вагнера) розуміння того, що у держави є чимало можливостей ефективно розв'язувати складні економічні та соціальні проблеми, але для цього їй необхідна достатня фінансова база, сформована (в основному) за рахунок податків. До речі, саме ці ідеї слугували першоосновою для трактування податкових фінансів як усвідомленої необхідності у розбудові держави загального благоденства та економіки добробуту.

Концепція широких меж фінансової діяльності держави розвивалася далі Дж.М. Кейнсом. Коли соціально-економічні відносини стали настільки складними, що ринок почав відчувати серйозні труднощі у їх регулюванні, активне фіскальне втручання в економічні процеси стало безальтернативним засобом забезпечення зростання ВВП, а податкові фінанси - дієвим фінансовим інструментом досить ефективного розміщення капіталів і коригування пропорцій відтворення в Інтересах суспільства в цілому. Здавалося б, від перерозподільних процесів отримують вигоду всі, а тому незацікавлених платити податки бути не може. Проте із розширенням експансії фіску значення примусовості податкових фінансів зростало, а усвідомлення фіскального обов'язку, навпаки, ставало більш розмитим. Виявилось, що за значної фінансової активності держави виникала маса проблем, пов'язаних із пошуком оптимальних схем розбудови фіску, суб'єктивними баченнями справедливості перерозподілу ВВП, прагненнями окремих суб'єктів фіскальних відносин отримати зиск від перекосив акумулювання і використання податкових надходжень, що в результаті негативно відображалось на макроекономічних показниках та загальній фіскальній дисципліні.

Навіщо розширювати фінансове господарювання держави (сплачувати податки), якщо стабільного зростання ВВП не досягти? Це питання було покладене монетаристом М. Фрідменом в основу критики кейнсіанства. Знову почали пропагуватися ідеї обмеження експансії фіску, але вже із розширенням рамок (більш ефективного на думку монетаристів) грошово-кредитного регулювання. Із практичною реалізацією цієї концепції макроекономічної політики примусовість податкових фінансів стала дещо втрачати свою знову набуту досить яскраву вираженість - податкове навантаження зменшувалось, а сплата податків вже не асоціювалась із фінансуванням "надмірно роздутих" видатків бюджету. Разом з тим, значного поступу в напрямі утвердження сприйняття податку як громадянського обов'язку не спостерігалось. В умовах абсолютного звуження меж фінансової діяльності держави її ефективність суттєвих змін не зазнала. До того ж, прогнозованого монетаристами досягнення стійкого економічного зростання не відбулось. Максимальне обмеження використання фіскальних важелів макроекономічного регулювання виявилось помилковим.

Загострення проблеми організації ефективних перерозподільних процесів активізувало пошуки оптимального, за певного (поточного) розвитку соціально-економічної системи, рівня оподаткування. Визнання серед науковців і практиків отримала концепція "фіскальної кривої Лаффера". А Лаффером було доведено, що збільшення податкового навантаження супроводжується пожвавленням економічної активності та зростанням сум сплачених податків і податкових платежів лише до певної межі (точки фіскального оптимуму), далі - відбувається звуження легального сектора економіки і розширення тіньового, відтік капіталів за кордон із відповідним зменшенням податкових надходжень. Висновки, здавалося б, очевидні - за встановлення податкового навантаження на рівні точки фіскального оптимуму можна досягти максимально можливих темпів зростання ВВП за рахунок створення сприятливого податкового середовища активізації підприємництва та, одночасно, фінансових інтервенцій із акумульованих у бюджеті максимальних надходжень податків. Примусовість податкових фінансів за таких обставин, теоретично, повинна була би втратити сенс, а усвідомлення фіскального обов'язку перед суспільством - стати основою мотивації справляння податків. Проте практичні результати реформи оподаткування не виправдали всіх цих очікувань.

Як виявилось, більшість суб'єктів ринку, які в умовах високого податкового навантаження користувалися практиками обходу податків, за зниження рівня оподаткування не поспішали проявляти свої фіскальні чесноти. Причина цього - жорстке ринкове середовище господарювання (фіскальний альтруїзм не по-

краще конкурентні позиції бізнесу) і все ті ж проблеми неефективного перерозподілу ВВП, які потрібно було не ігнорувати, а по мірі можливостей розв'язувати¹⁴.

Сучасна фінансова думка розглядає податкові фінанси через призму формування і використання бюджетних ресурсів, взаємозв'язків податки - суспільні блага і пошуку ефективних механізмів цієї фінансової трансформації. Зокрема, Дж. Б'юкенен акцентує увагу на тому, що фінансові рішення приймаються на основі певної теоретичної концепції, але вже після їх узгодження із інтересами впливових суспільних груп. Це, з одного боку, дозволяє спрямувати фінансову активність держави у суспільно прийнятне русло, а з іншого - створює умови для появи перекосів перерозподільних процесів. У дослідженнях Дж. Стігліца¹⁵ і Ш. Бланкарта¹⁶ наголошується на позитивній ролі розбудови державних фінансів у розвитку демократії і суспільства, але також підкреслюється, що весь позитив може звестися нанівець за ігнорування суспільних інтересів заради досягнення породжених проявом індивідуальних фінансових амбіцій цілей. Тобто стверджується, що податкові фінанси можуть слугувати як засобом забезпечення процвітання всіх суб'єктів податкових відносин, так і знаряддям руйнації сподівань суспільства. Останнього допускати, звісно, не можна. І це забезпечуватиме примусовість сплати податків та пропагування позитивних ефектів розбудови оподаткування.

Таким чином, податкові фінанси у концепціях вчених-фінансистів Заходу прийнято трактувати як елемент перерозподільних процесів, "систему податків та зумовлених ними фінансових інститутів у супроводі, ... ідей і наукових положень їх пояснюючих, теоретизуючих, нормоприсписуючих"¹⁷.

Дослідження проблем оподаткування науковцями України та Росії ґрунтується на переосмисленні збудованих фінансової думки Заходу у парадигмі методології панівного до 90-х рр. XX ст. марксистського вчення. Крім того, сам процес постсоціалістичної економічної трансформації, що передбачає тимчасове співіснування елементів ринкової і етатичної соціально-економічних систем, не може не накладати своїх відбитків на наукові пошуки. Сучасна "транзитивна" економічна дійсність та вироблені десятиліттями радянських часів догмати досліджень формують особливі підходи до пізнання фінансових явищ, зумовлюють нетрадиційні, у порівнянні з розробками західних науковців, бачення перерозподільних процесів і форми викладу матеріалу. Так, зокрема, на противагу західному описовому стилю досліджень постсоціалістична фінансова наука оперує чітким формулюванням визначень економічних категорій із подальшим їх логічним обґрунтуванням в рамках об'єкта, предмета та мети наукових пошуків. Причому вже із цих визначень можна зрозуміти весь зміст, які вчені вкладають у поняття "податок".

Під податком як першоосною податкових фінансів найчастіше розуміють обов'язковий, індивідуальний платіж до державного або місцевого бюджетів, який стягується у законодавче встановленому порядку із організацій і фізичних осіб у формі відчуження грошових коштів, що належать їм на правах власності, господарського відання чи оперативного управління з метою фінансового забезпечення діяльності держави та (або) муніципальних утворень¹⁸. Можна зустріти і більш схожі на західні зразки трактування податку як законодавче оформленої, примусової форми отримання державою частки вартості ВВП, фінансового гаранта ефективного виконання державою, перш за все, її суспільних функцій та інструмента регулювання економічного розвитку¹⁹, а також досить цікаві концептуальні підходи до оподаткування як сплати своєрідної ціни монополістичної купівлі-продажу послуг державою при виконанні своїх функцій²⁰.

Характерним для всіх цих визначень податку є акцент на ключовій ролі держави в організації перерозподільних відносин. Наголошується, що саме їй надаються широкі повноваження у визначенні пріоритетів соціально-економічного розвитку та податкових інструментів фінансового сприяння їх досягненню. І тут немає нічого дивного. Навіть в країнах розвинутою ринковою економікою можливості позитивного впливу експансії фіска на відтворення вже не заперечуються. Більше того, в умовах постсоціалістичної трансформації на державу повинні покладатися зобов'язання спрямувати трансформаційні процеси в оптимальне русло, оскільки ринкові механізми господарювання (до того ж не достатньо розвинуті) не здатні цього зробити. Інша справа, що із часів планово-адміністративної економіки фінансова діяльність держави не відзначається особливою ефективністю і ця проблема потребує нагального вирішення.

Ще одна особливість: у двох із наведених (типових) визначень підкреслюється примусовість сплати податків. Це можна пояснити впливом низки кон'юнктурних обставин. Так, по-перше, в Україні (Росії) відразу після прийняття рішення щодо ринкового трансформування соціально-економічних відносин було запроваджене оподаткування сучасних західних зразків, орієнтоване на досить високий рівень перерозподілу ВВП. Як наслідок - обтяжливі, а також не пристосовані до реальних практик функціонування економіки податкові форми не могли не викликати фіскального спротиву у суб'єктів ринку. По-друге, за відсутності досконалого правового поля та практичного досвіду адміністрування податків держава стикнулася із серйозними труднощами в акумулюванні податкових надходжень. І по-третє, навіть ті податкові доходи, які все-таки

¹⁴ Докладніше див. *Крисоватий А.І., Коцук Т.В.* Гармонізація оподаткування у парадигмі загальнодержавних інтересів // *Фінанси України.* - 2004. — №2.

¹⁵ *Стігліц Джозеф Е.* Економіка державного сектора: Пер. з англ.: А. Олійник, Р. Сільський. - К.: Основи, 1998.

¹⁶ *Бланкарт Ш.* Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки / Пер. з нім. С.І. Терещенко та О.О. Терещенко; Передмова та наук. ред. В.М. Федосова. - К.: Либідь, 2000.

¹⁷ *Андрущенко В.Л.* Зазнач, праця. - С. 151.

¹⁸ *ЧернтД.* Основы налоговой системы. Учеб. пособие. - МЛ: ЮНИТИ, 1998. - С. 27.

¹⁹ *Мельник П.В.* Развитие податковой системы в переходной экономике: Монография. - Ірпінь: Академія Державної податкової служби України, 2001. - С. 89.

²⁰ *Барулин С. В.* Налог как цена услуг государства // *Финансы.* - 1995. - №2.

централізувались у бюджетах, використовувались вкрай неефективно, що не дозволяло утвердитись у суспільній свідомості розумінню податку (податкових фінансів) як фінансового інструменту забезпечення досягнення поступу у соціально-економічному розвитку та демократичному державотворенні. Звісно, все це змушувало розбудовувати державні фінанси із орієнтацією на жорстку примусовість оподаткування.

Відсутність подібних прецедентів функціонування сьогодні розвинутих ринкових економік та недосконалі механізми представницької демократії ускладнювали формування адекватних "транзитивним" соціально-економічним обставинам фіскальних відносин, що часто зумовлювало негативний (обмежувало позитивний) вплив податкових фінансів на процеси відтворення. Незважаючи на вжиття численних заходів для покращення фіскальної дисципліни, масштаби ухилення від сплати податків зростали, стабілізувавшись на певному рівні лише після відчутного зменшення податкового навантаження. А далі (в Україні) - навіть в умовах прийняття ситуативних рішень в рамках подальшої лібералізації фіску та ліквідації можливостей для використання найбільш поширених способів нелегального обходу податків зворотного руху в напрямі детінізації економічних відносин не спостерігалось. Крім того, поширеними стали практики легального уникнення оподаткування, що також не сприяло наповненню бюджетів у короткостроковій перспективі²¹. І все це, як результат загострення проблем "вимушеного і безбілетного пасажирів", закономірно.

Разом з тим, тенденцію спрямування перерозподільних процесів в Україні у прийнятне суспільству русло слід оцінювати позитивно. Хоч і не послідовні, але об'єктивно необхідні рішення щодо усунення диспропорцій оподаткування, перегляду пріоритетів формування видаткової частини бюджету та удосконалення практик функціонування фіску - крок до досягнення компромісу у взаємовідносинах держави, податкоплатників та громадян-виборців (суб'єктів податкових відносин Тому подальше трансформування перерозподільних процесів у цьому напрямі потрібно не призупиняти, а продовжувати, звісно, зробивши висновки із допущених прорахунків²². Лише за таких умов суспільна оцінка фіску ставатиме все більш позитивною, а сприйняття оподаткування як виконання громадянського обов'язку перед суспільством вже не видаватиметься мало не утопічним. Але, попри все це, *податки* тоді, як і сьогодні будуть нічим іншим як обов'язковими платежами юридичних і фізичних осіб, які встановлюються для утримання державних структур і для фінансового забезпечення виконання ними функцій держави²³.

І хто сьогодні скаже напевне, чи зацікавила б А. Сміта розробка принципів оптимального оподаткування, якби загострення ситуації з обслуговуванням і погашенням значних обсягів накопиченого державного боргу не вимагало постійного збільшення податкових надходжень? Не видається дивним і те, що цим видатним економістом-класиком доцільність використання позик взагалі була заперечена. Мінімальна експансія фіску, сприятливе для прояву підприємницької ініціативи оподаткування та збалансований бюджет на той час стали панацеєю відновлення динамічного розвитку ринкової економіки і оздоровлення державних фінансів. Позикові фінанси як елемент пов'язаного з функціонуванням фіску фінансового середовища та форма руху позикового капіталу ще десятиліттями розглядалися в контексті гіпотетично можливого, але не бажаного, використання позик (кредитних ресурсів) для фінансування державних потреб.

Із прискоренням розвитку економічних процесів, що виявило резерви збільшення податкових надходжень за рахунок розширення бази оподаткування, панівною в економічній науці стала "теорема еквівалентності Рікардо". Д. Рікардо було помічено, що позикове фінансування видатків бюджету (функціонування позикових фінансів) може створювати умови для зниження рівня оподаткування; низькі податки сприятимуть активізації економічної діяльності суб'єктів ринку, яка, в свою чергу, забезпечуватиме необхідне для подальшого повернення запозичень із сплатою процентів за ними збільшення надходжень податків. Причому підкреслювалось, що очікування експансії фіску в майбутньому не дозволяє економічним агентам за низького податкового навантаження розширити свою фінансово-господарську активність настільки, щоб це забезпечило зростання надходжень податків більше, ніж вимагає потреба обслуговування та погашення державного боргу. Відповідно податки і позики - еквівалентні форми фінансування видатків держави. Але Д. Рікардо висловлювалось також застереження щодо неминучості прояву негативних економічних та фіскальних ефектів "бездумного" запозичення, що, по суті, піддало сумніву таку еквівалентність.

Коли в поглядах науковців і фінансистів-практиків остаточно утвердилось переконання, що реальну загрозу для функціонування фіску становлять лише надмірні обсяги залучення позик, скептичне ставлення до перспектив розвитку позикових фінансів поступилося першій ідеєю пропагування економічно виправданого запозичення. У теоретичних розробках А. Вагнера та К. Дітцеля державним позикам вже відводилась роль інструмента проведення макроекономічної політики, який, акумулюючи для фінансування державних потреб вільні (не задіяні у відтворювальних процесах) ресурси ринку капіталів, забезпечує підвищення загальної народногосподарської ефективності капіталу²⁴. Не дивно, що така позиція слугувала обґрунтуванням подальшої активізації державного запозичення.

²¹ Крисоватий А.І., Коцюк Т.В. Гармонізація оподаткування у парадигмі загальнодержавних інтересів // Фінанси України. - 2004. - №2.

²² Подальші фіскальні трансформації повинні мати комплексний характер і не виступати дезорієнтуючим фактором у виробленні суб'єктами ринку стратегій фінансово-господарської діяльності.

²³ Крисоватий А. І. Теоретико-організаційні доміанти та практика реалізації податкової політики в Україні, - Тернопіль: Карт-бланш, 2005. - С. 34.

²⁴ Коцюк В.В. Державний борг в умовах ринкової трансформації економіки України: Монографія. - Тернопіль: Карт-бланш, 2002, - С. 15.

Податкові фінанси як елемент перерозподільних відносин регулюють соціально-економічні процеси. Призначення податкових фінансів - вилучати частину фінансових ресурсів у певній категорії економічних агентів - податкоплатників з метою її розподілу (у формі надання суспільних благ) серед всіх громадян. Функціонування позикових фінансів, в свою чергу, зменшуючи обсяги вилучених оподаткуванням фінансових ресурсів у податкоплатників або виступаючи альтернативою додаткових податків, дозволяє фінансувати суспільно необхідні видатки шляхом залучення кредитних ресурсів, але пізніше - зумовлює зворотній рух цих ресурсів і процентних платежів за користування ними за рахунок централізованих у бюджетах та початкове призначених для фінансування створення суспільних благ надходжень податків. Це коригує початкові (податкові) форми перерозподільних процесів, зумовлюючи формування інших пропорцій відтворення. Крім того, позики, частково вилучаючи для фінансування державних потреб вільні ресурси ринку капіталів, викликають зміни в обсягах капіталовкладень економічних суб'єктів, що також впливає на розвиток соціальних та економічних процесів. Все це свідчить про виконання податковими фінансами розподільчо-регулюючої, а позиковими - регулюючої функцій та про економічний і соціальний зміст цих явищ.

Таким чином, функціонування податкових форм фінансування державних потреб забезпечує існування держави як суспільного інституту, а також, залежно від характеру акумулювання і використання податкових надходжень, коригує розвиток соціально-економічних відносин. Позикове фінансування суспільно необхідних видатків посилює (послаблює) позитивний (негативний) вплив на відтворення зумовлених функціонуванням оподаткування перерозподільних процесів, а також створює нові перерозподільні і економічні умови для покращення (погіршення) динамізму економічного зростання та суспільного розвитку в цілому. Це потрібно враховувати при побудові фіскальних стратегій макроекономічного регулювання: форми функціонування пов'язаних із акумулюванням надходжень податків і трансформацією податки - суспільні блага податкових фінансів та зумовлених кредитним збалансуванням бюджетів позикових фінансів повинні забезпечувати максимально позитивний вплив перерозподілу ВВП на розвиток соціально-економічної системи із мінімальними негативними наслідками (боргових) змін розміщення капіталу.

В умовах активізації державного запозичення (характерні для переважної більшості країн із розвиненими ринковими і транзитивними економіками) податкові фінанси покликані, забезпечуючи стабільну дохідну базу бюджетів для фінансування суспільно необхідних видатків та формуючи сприятливі для прискорення відтворювальних процесів перерозподільні відносини, створювати умови для функціонування позикових фінансів (обслуговування і погашення державного боргу). І лише взаємоузгоджена економічно обґрунтована розбудова оподаткування та державного запозичення, яка, крім того, не вступатиме у суперечність із розвитком інструментарію грошово-кредитного регулювання, - найкраща фіскальна основа демократичного соціально-ринкового державотворення.

Кулик Ю.Р.

ЗАСТОСУВАННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНО-ВАРТІСНОГО АНАЛІЗУ ПРІ ВИБОРІ ПОКАЗНИКІВ ОЦІНКИ ДІЯЛЬНОСТІ БІЗНЕС-СИСТЕМИ

У сучасних умовах ринку України, коли відбуваються значні зміни у формах власності, методах управління, економічних відносинах, неминуче повинна змінитися і методика оцінки діяльності бізнес-системи відповідно до вимог нової економічної реальності.

В сучасних реаліях основною метою оцінки діяльності бізнес-системи є допомога в обґрунтуванні ухвалення управлінських рішень, пов'язаних з наступними основними напрямками діяльності даної бізнес-системи [1]:

1. інвестиційна діяльність (куди вкласти грошові кошти, чи не слід змінити структуру активів, який повинен бути страховий запас тих або інших видів оборотних коштів і ін.);
2. пошук і оптимізація джерел фінансування (чи оптимальна структура джерел, чи може бізнес-система підтримувати структуру пасивів, що склалася, чи немає сенсу вийти на ринок капіталу з своїми цінними паперами і ін.);
3. поточна діяльність (яке становище з ліквідністю і платоспроможністю, чи забезпечують оборотні кошти ритмічність виробничого процесу, чи оптимальна політика бізнес-системи відносно своїх кредиторів і дебіторів і ін.);
4. оцінка положення на ринку капіталу, товарів і послуг (яку нішу займає бізнес-система на ринку даної продукції, які тенденції відносно цього показника, яка динаміка власних індикаторів на ринку капіталу і ін.);
5. доцільність встановлення або продовження бізнес-контрактів з даною бізнес-системою (яке фінансове положення фактичного або потенційного контрагента в динаміці, чи надійний цей контрагент в плані виконання своїх зобов'язань і ін.)

Виходячи з приведеного переліку, можна виділити суть оцінки діяльності бізнес-системи в ринкових умовах господарювання - вона зводиться до аналізу фінансово-економічного стану і ефективності роботи даної бізнес-системи для подальшого ухвалення управлінських рішень по оптимізації її діяльності або участі в цій діяльності.

Інформаційну базу оцінки діяльності бізнес-системи в ринкових умовах функціонування складає система показників, що розраховуються на основі діючої звітності (статистичної і фінансової). Практика показала, що керівництво залишає за собою право вибору тих аналітичних оціночних показників, які, з позицій